

Recursos Rurais

Cursos e monografías do IBADER

O desenvolvemento rural de Galicia

Recursos Rurais

Cursos e Monografías do Instituto de Biodiversidade Agraria e Desenvolvemento Rural (IBADER)

Comité Editorial

Dirección

Pablo Ramil Rego
Inst. Biodiversidade Agraria e Desenvolvemento Rural
Departamento de Botánica
Universidade de Santiago de Compostela

Secretaría

Mª Elvira López Mosquera
Inst. Biodiversidade Agraria e Desenvolvemento Rural
Departamento de Producción Vexetal
Universidade de Santiago de Compostela

Membros

Carlos Alvarez López
Inst. Biodiversidade Agraria e Desenvolvemento Rural
Departamento de Enxeñería Agroforestal
Universidade de Santiago de Compostela

Rafael Crecente Maseda
Departamento de Enxeñería Agroforestal
Universidade de Santiago de Compostela

Elvira Díaz Vizcaino
Inst. Biodiversidade Agraria e Desenvolvemento Rural
Departamento de Botánica
Universidade de Santiago de Compostela

María Luisa Fernández Marcos
Inst. Biodiversidade Agraria e Desenvolvemento Rural
Departamento de Edafoloxía
Universidade de Santiago de Compostela

Agustín Merino García
Inst. Biodiversidade Agraria e Desenvolvemento Rural
Departamento de Edafoloxía
Universidade de Santiago de Compostela

Antonio Rigueiro Rodríguez
Inst. Biodiversidade Agraria e Desenvolvemento Rural
Departamento de Producción Vexetal
Universidade de Santiago de Compostela

Luciano Sánchez García
Inst. Biodiversidade Agraria e Desenvolvemento Rural
Departamento de Producción Animal
Universidade de Santiago de Compostela

Dirección para envíos postais:

IBADER
Instituto de Biodiversidade
Agraria e Desenvolvemento Rural
Universidade de Santiago de
Compostela
Campus Universitario s/n.
E 27002 Lugo, Galicia (Spain)

IBADER
Instituto de Biodiversidade
Agraria e Desenvolvemento Rural

Comité Científico Asesor

Dr. Juan Altarriba Farrán
Dpto. Producción Animal
Universidad de Zaragoza

Dr. José Manuel Barreiro Fernández
Dpto. de Organización de Empresas
Universidade de Santiago de Compostela

Dr. Christian Buson
Institut de l'Environnement
Liffrée, Francia.

Dr. Emilio Chuvieco Salinero
Dpto. de Geografía
Universidad de Alcalá de Henares

Dr. Estanislao De Luis Calabuig
Dpto. de Ecología
Universidad de León

Dr. Francisco Díaz-Fierros Viqueira
Dpto. de Edafología
Universidade de Santiago de Compostela

Dr. Javier Esparcia Pérez
Dpto. de Geografía
Universidad Politécnica de Valencia

Dra. Dalila Espirito Santo
Instituto Superior de Agronomía
Universidad Técnica de Lisboa

Dra. María Teresa Felipó Oriol
Dpto. de Edafología
Universidad Politécnica de Cataluña

Dr. Eduardo Galante
Centro Iberoamericano de la Biodiversidad
Universidad de Alicante

Dr. Domingo Gómez Orea
Dpto. de Proyectos y Planificación Rural
Universidad Politécnica de Madrid

Dr. Helena Granja
Dpto. de Geología
Universidade do Minho

Dr. Jesús Izco Sevillano
Dpto. de Botánica
Universidade de Santiago de Compostela

Dr. Knut Kryzywinski
Botanisk Institut
Universidad de Bergen, Noruega

Dr. Jaume Lloveras Vilamanyá
Producción Vegetal
Universidad de Lleida

Dr. Edelmiro López Iglesias
Dpto. de Economía Aplicada
Universidade de Santiago de Compostela

Dr. Felipe Macías Vázquez
Dpto. de Edafología
Universidade de Santiago de Compostela

Dr. Manuel Madeira
Instituto Superior de Agronomía
Universidad Técnica de Lisboa

Dr. Francisco Maseda Emil
Dpto. de Enxeñaría Agroforestal
Universidade de Santiago de Compostela

Dr. Guillermo Meaza Rodríguez
Dpto. de Geografía
Universidad del País Vasco

Dr. Diego Rivera Núñez
Dpto. de Botánica
Universidad de Murcia

Dr. Antonio Rodero Franganillo
Dpto. de Producción Animal.
Universidad de Córdoba

Dr. Isidro Sierra Alfranca
Dpto. de Producción Animal
Universidad de Zaragoza

Dr. Louis Trabaud.
Dpto. de Ecología.
Universidad de Montpellier

Dr. Eduardo Vigil Maeso
Dpto. de Producción Animal
Universidad de Zaragoza

Dr. Francisco Fraga López
Dpto. de Física Aplicada
Universidade de Santiago de Compostela

Recursos Rurais

Cursos e Monografías do Instituto de Biodiversidade Agraria e Desenvolvemento Rural (IBADER)

nº 4 decembro 2006 ISSN 1698-5427

Desarrollo rural en Galicia

Coordinación: Carlos José Álvarez López - Manuel Francisco Marey Pérez

Curso organizado polo Instituto de Biodiversidade Agraria e Desenvolvemento Rural (IBADER), coa colaboración do Departamento de Enxeñería Agroforestal, a Escola Politécnica Superior, a Consellería de Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible e a Consellería de Medio Rural

Limiar

Dentro do ámbito da actividade investigadora e de divulgación do Instituto de Biodiversidade Agraria e Desenvolvemento Rural (IBADER) da Universidade de Santiago de Compostela, considerouse axeitado realizar dentro do ano 2006 un Curso de Verán sobre "Desenvolvemento rural en Galicia". Esta consideración partía desde dúas ópticas diferenciadas, por unha banda un cambio de orientación política da Administración Autonómica e por outra o interese de reflexionar sobre a situación actual e as perspectivas de futuro do noso medio rural a principios do século XXI.

Con esta iniciativa e a colaboración do Departamento de Enxeñería Agroforestal da Universidade de Santiago de Compostela desenvolveuse un programa moi ambicioso onde se intentaba que os diferentes axentes que interveñen no desenvolvemento do medio rural de Galicia puidesen intercambiar opinións e ideas no ámbito universitario, pero coas características propias dun curso de verán.

Afortunadamente a resposta foi significativa, tanto por parte do alumnado, polo seu número e variedade de procedencias, como dos diferentes relatores invitados. Podemos comentar e agradecer a participación e colaboración, prestada desde o primeiro momento polas Consellerías de "Medio Ambiente e Desenvolvemento Sostible" e "Medio Rural" da Xunta de Galicia, dos Colexios Profesionais, dos diferentes técnicos do ámbito agroforestal, dos representantes dos Centros Universitarios de formación, Centros de Investigación e Centros de Transferencia Tecnolóxica da nosa Comunidade; así como aos representantes sindicais e de diferentes compañeiros en labores universitarias que plasmaron desde diferentes ópticas o desenvolvemento rural de Galicia.

Este número da serie técnica da revista do IBADER, Recursos Rurais, contén os diferentes relatorios presentados no curso. É necesario advertir ao lector que froito da heteroxeneidade das ópticas dos participantes conteñen conferencias cun amplío abanico de criterios, desde documentos e traballos científicos, á enumeración de resultados ou actividades, así como exposición de propostas. O cal o converte nun documento adecuado para reflexionar sobre o futuro do medio rural galego.

Agradecer a todos os participantes no curso, o seu apoio, interese e entusiasmo, sinalando especialmente a aqueles relatores que aceptaron e cumpriron o compromiso de trasladar a súas conferencias a este documento.

Os directores do Curso, novembro de 2006

Relatorio

Francisco Sineiro García

A evolución socioeconómica dos sectores rurais galegos

Recibido: 14 Outubro 2006 / Aceptado: 23 Novembro 2006
© IBADER- Universidade de Santiago de Compostela 2006

Resumen Na primeira parte do traballo revísanse os principais cambios operados nas últimas catro décadas na agricultura galega: nos resultados económicos, no volume das principais producións, nos ocupados e na estrutura das explotacións. Na segunda parte analízanse tres asuntos claves pendentes: a xestión das terras, a integración económica das cadeas productivas e a crise do medio rural.

Palabras clave sector agrario · axuste estrutural · producións agrarias

Abstract Firstly there are reviewed the main changes during the last forty years in the economic results, the productions and the structure of the farms. Afterwards the analysis is focused on three key aspects: land utilisation, economic integration in the food chain and the crise of the rural areas.

Key words agriculture · structural adjustment · agricultural productions

Introducción

O obxectivo deste artigo é o estudo dos cambios na agricultura e no medio rural nas últimas décadas, adicando unha especial atención á súa evolución máis recente e á situación actual.

Francisco Sineiro García
Escola Politécnica Superior. Lugo
Universidade de Santiago de Compostela
Campus Universitario s/n 27002 Lugo
Tífono: 982 22 33 25 ext. 23224. Fáx: 982 28 59 26
e-mail: fsingar@lugo.usc.es

Para a agricultura se estudia a súa evolución nas últimas catro décadas, coincidindo o seu comezo coa serie de intensos cambios na economía e sociedade galegas que a van levar desde unha situación de atraso a un estado de relativo desenvolvemento e que para a agricultura vai supoñer o cambio desde o seu sistema de organización tradicional ata a unha maior integración no conxunto da economía.

O intenso éxodo rural que ocorre desde comezos dos sesenta provocado polas novas oportunidades de traballo noutros sectores de actividade altera as bases da agricultura tradicional. Ó mesmo tempo lle ofrece unhas oportunidades de cambio, tanto desde a demanda, polo incremento do consumo ocasionado pola mellora das rendas, como desde a oferta, pola dispoñibilidade de novos insumos industriais e das innovacións tecnolóxicas, que permiten incrementos importantes na capacidade traballo e nos rendementos.

Nas últimas dúas décadas o nivel de xeración de emprego noutras actividades é máis reducido, pero a poboación rural sigue baixando á par que ten un envellecemento progresivo derivado do elevado éxodo anterior. O consumo alimentario tamén queda estabilizado en volume para a maior parte dos produtos desde finais dos oitenta, polo que os incrementos no seu volume de gasto son moderados e dependentes sobre todo nunhas maiores esixencias no grado de elaboración, de calidade ou de seguridade, dado que a poboación ten tamén un débil incremento.

Os cambios levaron tamén a unha maior integración da agricultura no conxunto da economía. Hai unha nova organización productiva na que a produción agraria aporta materias primas, que son elaboradas pola industria nunha gama máis ampla de produtos, que son canalizados na súa maioría por grandes empresas de distribución e que en boa parte impoñen estratexias de carácter global nun comercio internacional progresivamente liberalizado.

Nestas catro décadas houbo tamén importantes cambios institucionais. O primeiro foi o da transición da dictadura á democracia na década dos setenta. O segundo, o novo

marco autonómico cunhas primeiras eleccións en 1981, con amplas competencias executivas e lexislativas. O terceiro foi a integración na Comunidade Económica Europea a mediados dos oitenta, cunha ampla proxección no sector agrario por ser a política comunitaria máis desenvolvida, e que o tempo introducía un maior nivel de intercambios comerciais de produtos agrarios e unha vía de financiación especial polos fondos estruturais.

En primeiro lugar se revisa a situación actual e as tendencias xerais rexistradas nas últimas catro décadas nas producións agrarias, nos ocupados e nas explotacións para centrarse despois na problemática do medio rural.

Os resultados económicos da agricultura

O valor xerado pola produción agraria ascende a uns 1.407 millóns de euros, dando emprego a uns 113 mil ocupados. As súas industrias de transformación aportan outros 988 millóns de VEB e uns 32 mil ocupados (Táboa 1).

	Valor Engadido Bruto	Ocupados
Producción agraria	1.406,7	113,0
Industria agroalimentaria	590,4	18,1
Industria madeira	397,2	13,6
Total complexo agroindustrial	2.394,3	144,8

Táboa 1.- Valor xerado e emprego da agricultura e as súas industrias de transformación (en millóns euros de miles de ocupados). Ano 2003. Fonte: IGE, contas económicas de Galicia

Nas últimas catro décadas o complexo agroindustrial, das actividades de produción e transformación dos produtos agrarios, perdeu unha parte importante do seu peso relativo na economía galega, tanto no valor xerado como no emprego, debido a un maior crecemento dos restantes sectores productivos e ós baixos resultados do propio sector agrario. Entre os anos 1959 a 2002 reduciu a súa contribución ó VEB galego desde un 22,8 ata un 6,5% e no emprego desde un 64 a un 13% (Táboa 2).

	Producción agraria	Industria agroalimentaria	Industria madeira	Total complexo agroindustrial
VEB				
1959	19,3	1,8	1,7	22,8
1979	9,6	2,9	1,3	13,8
2002	3,7	1,7	1,1	6,5
Ocupados				
1959	60,1	1,9	1,8	63,8
1979	41,1	1,7	1,8	44,7
2002	10,0	1,7	1,2	12,9

Táboa 2.- Valor xerado e emprego da agricultura e as súas industrias de transformación (en % s. total do valor engadido bruto e dos ocupados de Galicia, anos 1959, 1980 e 2002). Fonte: anos 1959 e 1979, BB Renda nacional e a súa distribución provincial; ano 2002, IGE, Contas económicas (* Para os anos 1959 e 1979 está descontada a estimación das industria do peixe e tabaco, pois o dato global da serie do Banco de Bilbao é das industrias de alimentación, bebidas e tabaco)

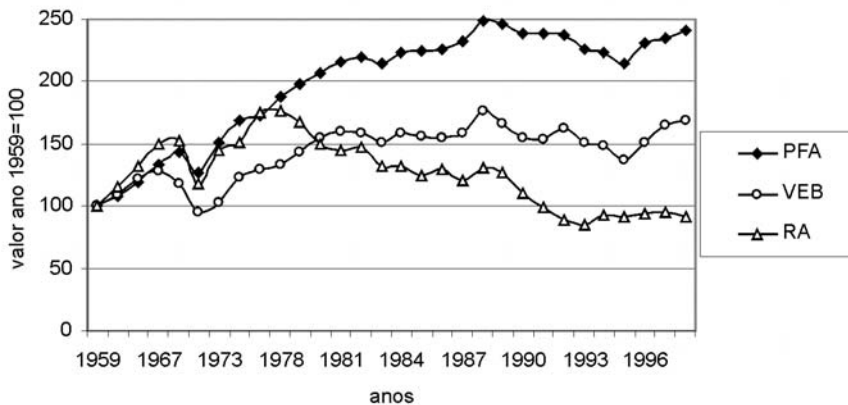
A redución foi especialmente intensa na produción agraria. O valor xerado quedou reducido a menos dunha quinta parte do que aportaba inicialmente á economía galega, mentras que as industrias agroalimentarias e da madeira tiveron unha lixeira redución nos últimos anos, despois de rexistrar unha certa expansión nas dúas primeiras décadas.

Esta forte redución do peso da actividade agraria é unha tendencia xeral no desenvolvemento económico pola forte expansión doutras actividades productivas. O factor diferencial de Galicia está no curto período no que se produce e no limitado desenvolvemento da súa industria de transformación, que noutros Países compensa parte desa perda de valor relativo ó superar en valor xerado ó sector agrario e a dar emprego a un volume equivalente á metade dos seus ocupados, mentras que en Galicia sitúase no ano 2002 nun 76 e nun 30% do valor xerado e do emprego do sector agrario. Este elevado volume dos cambios rexistrados en Galicia nestas catro décadas fóronse producindo de modo máis gradual nos Países fundadores da CEE (agás Italia) desde comezos do século XX. Polo tanto, este proceso pódese caracterizar no caso galego como dunha desagrarización atrasada e abrupta.

No ano 2000 o valor da produción agraria equivalía a 2,4 veces ó do ano 1959, tendo crecido a unha taxa anual dun 2,1%. O crecemento en termos do valor engadido quedou reducido casi á metade, cunha taxa anual do 1,1% debido ó elevado incremento rexistrado nos gastos, en especial das materias primas para a elaboración dos pensos e dos ligados á mecanización. O valor da capacidade de gasto dos agricultores, medida pola súa renda agraria deflactada polo índice xeral de prezos ó consumo, é mesmo un 9% inferior á inicial, debido sobre todo ó forte deterioro dos prezos agrarios e en menor medida á carga das amortizacións. Nembargantes, a renda por ocupado multiplica por 3,9 veces o valor de 1959 debido ó elevado descenso no seu número, tal como trataremos despois (Figura 1).

A agricultura galega tivo un comportamento inferior ó do conxunto de España. O crecemento acumulado no período de 1959 a 2000 foi un 15% inferior na produción e no valor xerado, ampliándose esta diferenza ata un 33% na renda.

Na análise do seu comportamento temporal se observa un período de crecemento de modo casi ininterrompido ata finais dos oitenta, tanto para a produción como para o valor xerado, que é seguido por outro de recesión ata mediados da década dos noventa e unha lixeira recuperación nos últimos anos, sendo o valor acumulado do VEB do ano 2000 uns 20 puntos porcentuais inferior ó do máximo acadado. A recesión da produción dos últimos anos é debida a non ser suficiente o incremento rexistrado no volume das producións para compensar o deterioro nos prezos reais dos produtos. A renda agraria creceu a un ritmo que mesmo foi algo superior ó do valor xerado ata finais dos setenta por ser o crecemento dos prezos agrarios superior ó do índice xeral, acadando un valor máximo que superaba nun 75% a renda agraria de 1959. Pola contra, situouse ben por debaixo desde comezos dos oitenta ó inverterse esta tendencia e ter os prezos agrarios unha evolución

Figura 1.- Evolución da produción final, valor engadido e renda agraria. Anos 1959-2000

considerablemente inferior e tamén polo maior peso das amortizacións e o reducido importe das subvencións. O seu valor descendeu primeiro de modo mais pausado ata finais dos oitenta e de modo mais brusco nos anos posteriores para situarse uns 90 puntos porcentuais do valor máximo acadado (figura 1).

Precisamente o peor comportamento da agricultura galega con respecto a española está na evolución dos últimos anos, pois podemos observar que ata finais dos oitenta o crecemento destas magnitudes foi algo superior en Galicia na maioría dos anos, para situarse despois entre un 10-15% por debaixo no valor xerado e nun 30% menos na renda agraria, sendo os factores responsables destas diferencias un maior incremento no volume das producións e das subvencións percibidas (da política agraria común) e un menor impacto das amortizacións.

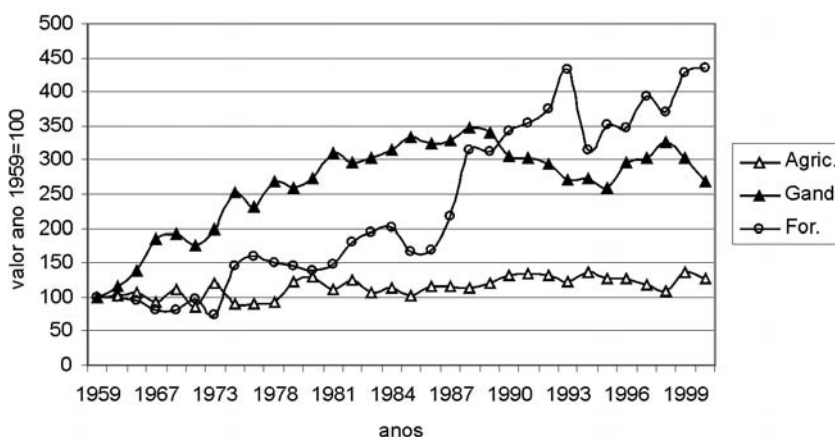
A análise por subsectores permite observar que o crecemento do valor da produción estivo baseado na produción gandeira e forestal, aínda que a contribución desta última sexa máis reducida polo seu baixo peso relativo (Figura 2).

A produción agrícola tivo un crecemento moi limitado, sendo o seu valor no ano 2000 tan só un 27% superior ó de 1959. A produción gandeira creceu a ritmo elevado ata finais dos oitenta, cando o seu valor equivalía a 3,5 veces o do comezo do período, descendendo despois na década dos noventa, sendo o seu valor actual unhas 2,7 veces o de 1959. A produción forestal no ano 2000 supera en 4,3

veces o seu valor inicial, cun crecemento sostido desde a metade dos setenta, que se incrementa de modo intenso desde mediados dos oitenta, aínda que na realidade este crecemento foi probablemente máis gradual por haber un cambio na súa estimación estatística (antes baseada nos permisos de cortas e posteriormente nos destinos da madeira, que casi duplican as producións).

Polo tanto, a recesión na produción agraria na década dos noventa é o resultado dunha forte redución na produción gandeira, que ten no ano 2000 un valor en prezos constantes pouco por riba do acadado a finais dos setenta. Esta recesión na gandería non é compensada nin polo maior crecemento da produción forestal, nin por unha lixeira recuperación das producións agrícolas.

Este factor diferencial no comportamento das producións gandeiras queda máis evidente ó comparar a súa evolución relativa có conxunto de España. A produción gandeira galega crece desde comezos dos noventa a un ritmo inferior nun 10-15% á española, cando con anterioridade, e especialmente na década dos oitenta, se mantivera por enriba. O maior crecemento da produción forestal galega, que máis que duplica á española, non pode compensar ese diferencial. A esta recesión no valor da produción gandeira hai que engadir o estancamento da produción agrícola que contrasta coa forte expansión destas producións en España, situándose a produción galega desde comezo dos oitenta no entorno do 50-60% do crecemento acadado por estas producións en España.

Figura 2.- Evolución da produción agraria por subsectores (agrícola, gandeiro e forestal). Anos 1959-2000

Como consecuencia destes diferentes ritmos de crecemento varía de modo importante a súa estrutura productiva. Actualmente as producións gandeiras conforman a base productiva da agricultura galega, aportando un 62% do valor da produción, sendo outro 22% da produción agrícola e o 13% restante da forestal. Esta estrutura difire considerablemente da existente na agricultura tradicional de finais dos cincuenta cando as producións agrícolas e gandeiras tiñan un peso similar aportando cada unha delas sobre un 45% da produción, e a produción forestal o 10% restante. A produción agrícola perdeu a metade do seu peso relativo inicial a favor sobre todo da especialización gandeira, que chegou a acadar un valor máximo dun 70% a mediados da década dos oitenta.

As producións agrarias

Despois deste análise global interesa revisar a situación actual e a evolución das principais producións en termos físicos.

Galicia é a principal rexión productora no leite cuns 2.314 millóns de litros, aportando un 35% da produción española, pero ten unha posición secundaria nas carnes cunha produción conxunta dunhas 371 mil toneladas, que equivalen só a un 6,6% do total.

As producións gandeiras tiveron crecementos elevados nestas catro décadas, en especial nas aves, porcino, leite e carne de vacún. Nembargantes, tan só no leite e nas carnes de aves foi superior este crecemento de Galicia ó do conxunto de España, que levou a aumentar o seu peso relativo nestas producións en casi 7 e 13 puntos respectivamente, mentras que os retrocesos no porcino e o vacún foron de casi 6 e 4 puntos (Táboa 3).

	vacún	porcino	aves	leite	ovos
Producción					
1959	26,4	21,7	5,3	583,6	27,3
1970	48,9	39,0	22,9	979,0	60,6
1980	54,8	78,3	74,7	1.432,1	106,8
1990	45,7	75,5	93,1	1.877,0	78,0
2002	93,6	107,4	152,5	2.314,1	59,9
%GAL/ESP					
1959	17,5	9,3	4,8	22,4	6,4
2002	13,8	3,5	11,4	35,0	5,6

Táboa 3.- Producción gandeiras e % s. España. (producción de carnes en miles de toneladas, leite en millóns de litros e ovos en millóns de dúcias). Fonte: Anuarios Estadísticos MAPA e Consellería Agricultura

O leite e as aves teñen un maior crecemento que no conxunto de España durante as pasadas catro décadas, mentras que no porcino foise ampliando desde a metade dos oitenta a diferenza xa existente dun menor crecemento en Galicia desde un 20 ata un 60%. Entre os anos 1990 ó 2002 a produción de porcino tan só aumentou nunhas 32 mil toneladas en Galicia, mentras que en España tiña unha elevada expansión cun incremento dunhas 1.281 mil toneladas. O vacún, tivo un crecemento inferior nos oitenta

e ata mediados dos noventa, debido a reorientación de gran parte das explotacións ó leite a costa da produción de carne, mentras que nos últimos dez anos hai unha certa recuperación nesta produción. A produción de ovos, que tivera un maior crecemento en Galicia ata mediados dos oitenta, hai unha redución posterior de casi un 30%, mentras que en España aumentaba un 13% (Táboa 3).

Son pois eses menores crecementos no porcino e no vacún e a redución na produción de ovos os factores responsables de gran parte das diferencias entre as producións agrarias de Galicia e España desde finais dos oitenta en adiante.

	cereais	patacas	tomate	pemento	xudía verde
producción					
1962	549,2	1.221,3	8,3	6,8	1,8
1970	562,0	1.604,4	22,6	7,3	4,5
1980	553,1	1.703,0	25,7	12,1	8,7
1990	481,7	1.568,1	36,8	16,9	12,4
2002	169,1	514,3	23,6	14,8	23,4
%G/E					
1962	7,3	24,8	0,7	1,8	1,6
2002	0,9	16,7	0,6	1,4	9,0

Táboa 4.- Evolución da produción de cereais, patacas e algunhas hortaliñas e % s. España. (producción en miles de toneladas e en %). Fonte: Anuarios Estadísticos MAPA e Consellería Agricultura

As producións dos cereais e das patacas, que eran os cultivos básicos na agricultura tradicional tiveron unha forte regresión, reducíndose a súa produción a un 31 e a un 42% da existente a comezos dos sesenta, perdendo sobre uns 7-8 puntos porcentuais en España.

As producións de horta só tiveron crecementos elevados nalgunhas especies como leituga, tomate, pemento e xudías, pero en todo caso inferiores ós destas mesmas especies en España, non sendo nas xudías, polo que perderon peso relativo (Táboa 4).

Tan só o viñado tivo unha importante recuperación desde a metade dos oitenta por medio de revalorización dos viños e da súa produción acollida ás cinco denominacións de orixe, que agrupan un 30% da produción.

Galicia lidera a produción de madeira en España cuns 6,12 millóns de metros cúbicos, que equivale a un 39% do total. Algo mais da metade da produción (un 54%) é aportada polo eucalipto, outro 42% polos piñeiros e tan só un escaso 4% polas restantes especies. O principal destino é para trituración con madeira de pequeno diámetro, que absorbe unhas tres cuartas partes da produción (48% para pasta de papel e 23% para taboleiros), sendo tan só unha cuarta parte a madeira de rolla destinada para serra e chapas (Táboas 5 e 6).

A estrutura productiva ten cambiado notablemente na última década. A comezos dos noventa os piñeiros aportaban un 62% da produción, descendendo a súa contribución en 20 puntos porcentuais en beneficio do eucalipto, que levou tamén a cambios nos seus destinos,

	producción	%G/E
1962	1.020	18,5
1970	1.215	14,1
1980	1.727	14,5
1990	6.158	39,8
2003	6.121	39,2

Táboa 5.- Evolución da produción de madeira e %s. España. en miles de metros cúbicos con cortiza, e en (%). Fonte: Anuarios Estadísticos MAPA e Consellería Agrícola

cunha forte redución na madeira para serra e chapas, que descende do 44 ó 26%, que se incrementa sobre todo na madeira para pasta e en moita menor medida para taboleiros (Táboa 6).

producción	piñeiros	eucalipto	outras	total
1991	62,3	34,9	2,8	100,0
2002	42,2	54,2	3,6	100,0

destinos	serra e chapas	taboleiros	pasta	outras	total
1991	44,3	19,4	33,2	3,0	100,0
2002	26,0	22,5	48,0	3,5	100,0

Táboa 6.- Estructura da produción por especies e destinos da madeira (en %).Fonte: Anuarios Estadísticos Consellería Agrícola

A produción de madeira en Galicia é unhas 6 veces superior á de comezos dos anos sesenta, cun crecemento moi superior á do conxunto de España, que só a multiplica por 2,8 neste mesmo período. A maior parte do incremento rexístrase desde comezos dos oitenta en adiante, sendo probablemente moito mais regular que o rexistrado na estadísticas oficiais, por haber unha cambio na base de estimación da produción a finais dos oitenta que provoca un elevado aumento da produción, ó aflorar parte das infraestimacións anteriores.

Os ocupados e as explotacións agrarias

No ano 2005 hai uns 95 mil ocupados na agricultura, que equivalen a un 8,4% do total de Galicia.

O emprego agrario tivo un descenso atrasado, pero moi brusco en Galicia. En 1959 había unhas 668 mil persoas, habendo quedado reducidas a menos da sexta parte na actualidade (un 14%). O ritmo de descenso acelerouse de modo brusco a partir de finais dos oitenta, de modo que si transcorriran 30 anos para quedar o seu número recortado á metade do existente en 1959, en tan só unha década, a dos noventa, o seu número recortouse á metade, quedando no 21% dos existentes en 1959. Este descenso, foi inicialmente mais suave que o rexistrado en España para acadar unha maior intensidade desde comezos dos noventa, de modo que o descenso global foi mesmo algo superior ó de España (Táboa 7).

Anos	miles	% s. Galicia
1959	667,9	60,1
1969	605,5	51,8
1979	485,6	41,4
1989	330,2	31,1
1999	139,3	13,2
2005	94,8	8,4

Táboa 7.- Ocupados agrarios en Galicia e España (en % s. ano 1959=100). Fonte: Banco Bilbao, Renda nacional de España e a súa distribución provincial; INE, enquisa poboación activa)

Este elevado descenso no número de ocupados nas últimas décadas levou a unha “desagrarización” da economía galega. En efecto, no transcurso dos últimos 25 anos a agricultura pasou de ser o principal sector de actividade a ocupar o último lugar, con só un 8,8% do emprego. A comezos dos 80 a agricultura era o principal sector de actividade, superando mesmo ós servizos, sendo adiantada por estes a mediados dos oitenta e de modo mais recente pola industria desde 1997 e pola construción desde o ano 2001. As dúas características de retraso e intensidade do proceso de desagrarización rexistrado en Galicia nos últimos 45 anos quedan de manifesto si temos en conta que un descenso similar desde un 60 a un 9% de ocupados agrarios precisou duns 75 anos en España, desde 1920 ata 1995.

O descenso é o resultado conxunto do envellecemento provocado polo éxodo rural das décadas anteriores, así como do cambio de actividade de parte dos mais novos a outras actividades, estimándose que un 70% do descenso en ocupados entre 1989 e 1999 foi debido á idade e no 30% restante ó cambio da actividade. Precisamente un dos problemas existentes cara o futuro é o baixo nivel de relevo xeracional e de falla de sucesión en moitas explotacións, habendo só un 10% dos ocupados con menos de 35 anos.

Nas últimas dúas décadas houbo tamén un elevado descenso do número de explotacións, que casi duplicou o ritmo rexistrado nas dúas décadas anteriores. Este descenso foi aínda mais elevado si seguimos a evolución das explotacións clasificadas como profesionais, esto é, quedando só con aquelas que están orientadas ó mercado e excluindo ás que polo seu menor tamaño dedican a totalidade ou maior parte da súa produción ó seu propio autoconsumo. En efecto, entre os anos 1982 a 2003 o número destas explotacións reduciuse desde unhas 233 mil a 102 mil, cunha taxa anual do 3,8%, que é só un tercio inferior ó descenso rexistrado nos ocupados para ese mesmo período, que acada un 5,9% anual (figura 3).

Pola contra, os cambios na terra no uso da terra foron moi reducidos nestes últimos vinte e cinco anos. A superficie utilizada en cultivos e aproveitada polo gando é dunhas 700 mil hectáreas, que equivale tan só a unha cuarta parte da superficie galega. Os cambios no uso da terra rexistráronse sobre todo desde comezos dos sesenta ós oitenta, cando se foron deixando de aproveitar polo gando unhas 820 mil hectáreas de monte que na agricultura tradicional tiñan un uso combinado para esquilmos e elaboración de esterco, leña, pastoreo e en parte con cultivos periódicos de cereal. Deste modo os aproveitamentos agrícolas e gandeiros quedaron confinados á metade da superficie da que dispuñan anteriormente, quedando gran parte da superficie non utilizada abandonada e cuberta polo mato, onde nas últimas décadas se rexistran gran parte dos incendios, que están ligados en parte a este abandono na utilización das terras (figura 3).

Aínda que o tamaño medio das explotacións creceu como consecuencia do descenso do número de explotacións, que afectou sobre todo ás mais pequenas, o seu valor sigue sendo reducido. O tamaño medio das explotacións aumentou desde unhas 5,9 a 9,8 hectáreas de superficie

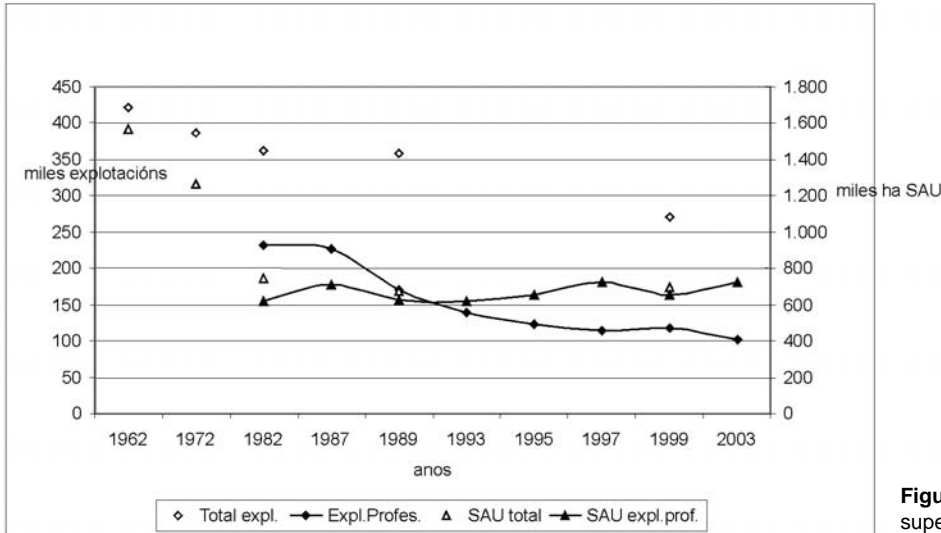

Figura 3.- Evolución explotacións e superficie agrícola utilizada

nas explotacións profesionais entre 1982 a 2003, das que algo menos do 60% está dedicado a cultivos e pastos, polo que a súa superficie por explotación é baixa con só 5,6 hectáreas utilizadas no ano 2003.

O problema do baixo tamaño das explotacións galegas é sobre todo un problema de baixa utilización da terra dispoñible, pois as explotacións profesionais tan só xestionan 1,154 millóns de hectáreas, que equivale tan só a un 39% da superficie galega.

En efecto, a produtividade por ocupado (valor engadido por ocupado, VEB/ocupado) pode ser descomposta nos tres factores de intensificación (valor engadido por unidade de superficie agraria utilizada, VEB/SAU), de utilización (superficie utilizada sobre o total, SAU/ST) e tamaño (superficie total por ocupado, ST/ocupado).

A produtividade por ocupado en Galicia equivale a un 37% da media da Unión Europea e ó 40% da española. As causas están na terra: tanto na súa baixa utilización en cultivos e pastos, como na superficie dispoñible por ocupado, que é a metade da media europea. Estes baixos valores non compensan un maior valor xerado por hectárea utilizada, que tampouco é de estrañar, tendo en conta a menor produtividade das áreas mediterráneas de España, Portugal, Italia e Grecia que están incluídas na UE-12 (Táboa 8).

Actualmente os cultivos e pastos ocupan o 26% da superficie, unha proporción que é a metade da media de España e da Unión Europea. O monte arborado se estende

	Galicia	España	UE-12
VEB/ocup	37	92	100
VEB/SAU	125	68	100
SAU/ST	61	100	100
ST/ocup	48	135	100

Táboa 8.- Compoñentes da produtividade na agricultura de Galicia, España e da Unión Europea. Fonte: Eurostat

no 37% da superficie e outro 29% está a monte cuberto por vexetación de mato en estado de abandono (Táboa 9).

Aproveitamentos		Propiedade	
	% s.total		% s.total
Cultivos e pastos	26	Explotacións agrarias	51
Monte arborado	37	Non agricultores	17
Monte non arborado	29	Comunidades veciñais monte man común	22
Non agrario	8	Pública	2
Total	100	Non agraria	8
		Total	100
Total (millóns ha)	2.947		

Táboa 9.- Aproveitamentos e propiedade da terra en Galicia (en % s. total). Fonte: MAPA, mapa de cultivos; INE, enquisa de estruturas; outras estimacións

A propiedade das terras condiciona os seus aproveitamentos. As terras integradas nas explotacións agrarias ocupan un 51% da superficie. Ademais hai un 17% que é propiedade de non agricultores, e outro 22% das comunidades veciñais en man común, que en parte están arboradas, pero na súa maioría teñen un aproveitamento moi reducido ou están abandonadas, no primeiro caso polo absentismo dos seus propietarios e no segundo por problemas de organización e de falla de recursos pola comunidade veciñal.

A transferencia de terras entre as explotacións que abandonaban e as que permanecían activas ten sido escasa nas últimas dúas décadas, como se evidencia dun descenso de 210 mil hectáreas (o 15% da súa superficie) nas explotacións profesionais entre 1982 a 2003. As compras de terras están moi limitadas polo seu elevado prezo e hai unha carencia dun marco legal axeitado para o fomento dos arrendamentos rústicos que sexa equilibrado e atractivo para as dúas partes. Ante esta carencia dominan as cesións en precario, sin documentar, que non permiten unha planificación da explotación, sobre todo nas

% Var. Poboación 1981 a 2005	% Concellos	% Pob 2005	% Variación		Novos ocup non agrarios/ perda ocup.agrario (2001/1991)
			Poboación 1981-2005	Ocupados 1991-2001	
>0	20,6	64,7	18,0	30,1	10,0
0 a -20	22,2	18,0	-10,3	8,3	1,6
>-20	57,2	17,3	-36,4	-23,5	0,2
Total	100,0	100,0	-2,1	13,1	2,1

Táboa 10.- Concellos de Galicia segundo a variación da súa poboación entre 1981 a 2005: poboación e ocupados. Fonte: INE, censos de poboación de 1981 e 2001 e padróns de habitantes

actividades cun ciclo productivo mais longo. As terras arrendadas en Galicia equivalen só a un 8% da superficie das explotacións, que está por debaixo da metade do conxunto de España, sendo tamén inferior á doutras Comunidades do norte.

A falla de medidas de impulso ás transferencias de terras abandonadas ás explotacións en activo e de mellora da xestión das terras foi unha das grandes carencias no período autonómico, en especial dos quince últimos anos, cando houbo uns recursos adicionais e extraordinarios mediante os Fondos estruturais da Unión Europea. Os fondos estruturais do FEOGA tiveron un importe duns 1.596 millóns de euros (uns 266 mil millóns das antigas pesetas), sendo equivalentes ó 30% dos fondos estruturais xestionados pola Xunta no período de 1989 a 2004.

A situación do medio rural

O medio rural está afectado por unha crise de carácter económico e demográfico. A nivel económico, pola crise da agricultura e pola falla de desenvolvemento doutras actividades productivas. A nivel demográfico, por unha intensa perda de poboación e por un elevado grado de envellecemento pola saída das xeracións de menor idade. Esta situación non afecta ó medio rural de modo uniforme, senón que ten unha maior gravidade nas áreas de montaña do leste de Lugo e na maior parte da provincia de Ourense, agás nas súas zonas de vales, mentras que noutro extremo o seu impacto é reducido nas zonas de influencia das áreas urbanas, nas que residen unha boa parte de traballadores urbanos e nas que tamén hai establecementos industriais de certa entidade.

Un modo de aproximarnos a súa situación é por medio da información agregada por Concellos segundo a dinámica demográfica nas últimas décadas. En concreto utilizamos a variación da poboación entre 1981 a 2005 e os resultados de ocupación dos dous últimos censos de poboación (1991 e 2001). Neste período casi un 80% dos Concellos perderon poboación, e o 57% deles de modo moi acusado con mais dun 20% de descenso, mentras que os urbanos e os do seu entorno inmediato a incrementaban nun 18%. Quedan así os Concellos galegos distribuídos en tres grupos: un mais dinámico das áreas mais urbanas, outro de tipo intermedio e o terceiro afectado dunha forte crise demográfica. Os problemas do medio rural ós que nos imos referir afectan basicamente ó conxunto destes dous últimos grupos de Concellos, que conteñen un 35% da poboación galega e abranguen o 83% do territorio (Táboa 10).

A perda de poboación neses Concellos é sobre todo o resultado dunhas peores expectativas económicas. Esta perda de poboación estivo acompañada dunha forte

redución da metade dos seus ocupados agrarios na década dos noventa, que non foi compensada pola xeración de empregos noutras actividades, sobre todo nos que tiveron as perdas mais intensas. Nestes Concellos houbo un descenso dun 24% nos seus ocupados, xerándose tan só 0,2 empregos non agrarios por cada ocupado agrario perdido (Táboa 10). A agricultura está en crise, cun descenso do valor xerado desde finais dos oitenta e cun descenso continuado nos seus ocupados, e non hai un desenvolvemento doutras actividades alternativas. Ademais unha cuarta parte dos traballos non agrarios non están radicados a nivel local, senón que son desempeñados en áreas urbanas ou núcleos intermedios sen haber un transporte público axeitado á xornada laboral.

A poboación destes Concellos ten unhas rendas dispoñibles que son 8 e 14% inferiores á media galega, que están algo amortecidas polo maior peso relativo das prestacións sociais aportadas polas pensións, pois a súa base económica é considerablemente mais débil. O conxunto dos ingresos salariais e das rendas de capital e das mixtas (aportadas polos agricultores e autónomos) equivalen só a un 83 e 68% da media galega (Táboa 11).

% Var. Poboación 1981 a 2005	Renda dispoñible bruta	Salarios e rendas mixtas e de capital	Prestacións sociais
>0	106,6	114,5	94,3
0 a -20	91,8	83,2	102,7
>-20	85,7	67,5	116,4
total	100,0	100,0	100,0

Táboa 11.- Concellos de Galicia segundo a variación da súa poboación entre 1981 a 2005 e niveis de renda, salarios e prestacións sociais per capita no ano 2001 (en % s. media Galicia). Fonte: INE, censos de poboación e padróns de habitantes; IGE, conta de renda dos fogares

A base económica da actividade agraria é débil. A pesares do forte descenso rexistrado no número das explotacións mais pequenas, tan só un 16% das explotacións profesionais acadan a viabilidade económica por superar uns 9,6 mil euros de renda agraria. Estas 16 mil explotacións teñen unha base territorial que lles permite obter unha renda familiar duns 32 mil euros, dos que casi o 90% proceden da agricultura. Nembargantes, o resto das explotacións teñen un baixo nivel de renda familiar duns 8 mil euros, baseando a súa supervivencia nuns ingresos que proveñen da agricultura, da realización doutras actividades e da percepción de pensións por parte dalgún membro das súas familias (Táboa 12).

Algo mais da terceira parte das explotacións carecen de sucesión polo que a medio prazo irán abandonando a actividade, quedando só unhas 64 mil, das que unhas 50 mil

	Número (miles)	Superficie (ha)	Idade (anos)	Renda familiar (miles €)	% s. renda familiar		
					%agraria	%o.activid.	%pensións
Viables	16,0	21,1	47,2	32,0	88,3	5,8	5,9
Non viables	84,1	7,6	59,3	8,2	28,5	27,9	43,6

Táboa 12.- Características das explotacións profesionais segundo a súa viabilidade económica. Ano 2003. Fonte: INE, microdatos da enquisa de estrutura das explotacións agrícolas 2003

	Número (miles)	Superficie (ha)	Idade (anos)	Renda familiar (miles €)	% s. renda familiar		
					%agraria	%o.activid.	%pensións
Viables	14,3	21,7	45,6	32,4	87,7	6,4	5,9
Non viables	49,6	8,4	54,2	9,2	30,8	41,3	27,8

Táboa 13.- Características das explotacións profesionais con sucesión segundo a súa viabilidade económica. Ano 2003. Fonte: INE, microdatos da enquisa de estrutura das explotacións agrícolas 2003

teñen unhas baixas rendas. Estes dous grupos de explotacións deberían ser o obxectivo prioritario das políticas agrarias e de desenvolvemento rural para a mellora das súas rendas agrarias e para complementalas coa xeración doutras actividades, tratando de impulsar ademais a transferencia a estas explotacións das terras das explotacións sin sucesión (Táboa 13).

O número de explotacións que diversificaron a agricultura con outras actividades é moi baixo, equivalendo tan só a un 2,4% do total. Ademais na maior parte dos casos son actividades de elaboración dos seus produtos (como viño e queixos) que xa viñan elaborando con anterioridade. As novas actividades de turismo rural e artesanía promovidas polos plans de desenvolvemento rural establecidos a nivel comarcal na última década tiveron uns resultados moi baixos, afectando tan só a un 0,5% das explotacións.

As necesidades de xeración de emprego noutras actividades económicas no medio rural son elevadas. O volume actual de subemprego nas explotacións é dunhas 25 mil persoas, ó que habería que engadir o existente nas familias non agrarias do medio rural. Precísanse de políticas que exceden o ámbito sectorial, de desenvolvemento económico das zonas rurais e cunha visión de conxunto e realista, coa promoción económica e a mellora das condicións de vida e servicios á poboación. Hai que contemplar a estratexia e o marco territorial de actuación por áreas que se orienten cara un núcleo urbano de suficiente nivel de centralidade como para vertebrar de modo efectivo o territorio do seu entorno.

Trátase de promover actividades sustentadas nunha base sólida desde o punto de vista económico, financeiro e de capacitación. Interesa estudar e concentrarse nalgunhas actividades que permitan economías de escala intrasectorial por mellorar as condicións de adquisición dos aprovisionamentos, dos servizos de mantemento e de saída ó mercado. A experiencia doutros Países favorece un seguimento e apoio das novas actividades desde o comezo da idea do negocio, pasando polas fases de definición do proxecto, da mellora formativa, da busca dos apoios financeiros e do seguimento nos primeiros anos cruciais da

vida do proxecto, que é cando hai unha maior taxa de mortalidade das novas empresas. Ó lado do apoio de novas actividades económicas que teñen un desenvolvemento lento no seu comezo, hai que establecer uns plans de choque no fomento do emprego para actividades forestais ou medioambientais e no mantemento e reparación e pequenas obras de infraestrutura a nivel municipal.

Conclusiones

Estas últimas catro décadas trouxeron cambios intensos e importantes no sector agrario e na economía rural, que pasaron de ter un peso relevante na economía e sociedade galega a unha situación moi secundaria, en canto ó valor xerado e o emprego, nunha visión simplista da situación, que non tivera en conta os seus impactos territoriais e ambientais.

Nos resultados conxunto deste período hai algúns avances, pero tamén bastantes problemas pendentes de resolver ós que non se lles aplicaron as medidas axeitadas, nin antes nin durante a etapa autonómica das últimas dúas décadas.

Hai avances na mellora das infraestruturas e na formación dun grupo de explotacións competitivas, aínda que moi minoritario, que conforman o núcleo productivo da agricultura galega. Tamén no importante crecemento dalgunhas producións como o leite, algunhas cárnicas como as aves e tamén na madeira, así como de modo puntual na recuperación dalgún dos nosos viños.

Nembargantes, os resultados económicos globais son inferiores ós rexistrados no conxunto de España, debido a baixa dinámica productiva existente sobre todo desde finais dos oitenta. Outras deficiencias están na carencia de solucións ós problemas de xestión da terra, que seguen pendentes en gran medida e limitan o tamaño e viabilidade de gran parte das explotacións, nas eivas existentes na organización da produción e nas industrias de transformación e tamén están na vertente territorial da economía rural enfrontada a unha dobre crise de carácter económico e demográfico.

A situación do medio rural está limitada pola crise da agricultura e pola falla de diversificación económica, precisando do apoio ó establecemento de actividades sobre unha base económica sólida e conectadas ó mercado.

Referencias

- Banco Bilbao Vizcaya, 1993. Renta Nacional de España.
- Bouhier A., 1979. La Galice: essai géographique d'analyse et d'interprétation d'un vieux complexe agraire. 2 tomos. Poitiers (Vienne).
- Colino X., Perez Touriño E., 1983. Economía campesiña e capital. A evolución da agricultura galega 1960-1980. Ed. Galaxia.
- Consellería Agricultura, vva. Anuario Estadística Agraria.
- Fernandez G., vva. La economía gallega en..(informe anual). Ed. Caixa Rural Ourense, Coren, Promed.
- Fundación Caixa Galicia, vva. A economía galega. Informe anual.
- IGE, 2000. Táboas input de Galicia. 1998. Instituto Galego de Estatística.
- INE, vva. Censos agrarios. Instituto Nacional Estadística.
- INE, vva. Encuesta de estructura de las explotaciones agrícolas. Instituto Nacional Estadística.
- INE, vva. Encuesta industrial de empresas. Instituto Nacional Estadística.
- Lopez Iglesias E., 1998. "El sector agrario en Galicia: alcance y límites de su reestructuración en la última década". En: El sector agrario: análisis desde las Comunidades Autónomas, Molina, M. et al. (coord.), MAPA-Mundi Prensa.
- MAPA, vva. Anuario de Estadística Agraria. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.
- Sineiro Garcia F., 1992. Los cambios operados en la agricultura y actividades forestales en el período 1960-1988. En: Estructura económica de Galicia. F. González Laxe (coord). Ed. Espasa Calpe.
- Sineiro Garcia F., González Laxe F., Santiso Blanco J.A., 2005. La industria alimentaria en Galicia. Instituto Estudios Económicos de Galicia. Fundación Pedro Barrié de la Maza.